

Výsledky a závěry

Proces etnopolitické mobilizace kavkazských národů začal již v 60. letech 20. století (někde s klidnějšími intermezzy trvá od počátku ruské kolonizace), nicméně nejdůležitější období pro jeho akceleraci nastává v druhé polovině 80. let. Tato doba v oblasti bývalého Sovětského svazu neodmyslitelně souvisí se politickými a ekonomickými reformami tehdejšího hlavního představitele komunistické strany Michaila Gorbačova, jehož hlavním úkolem se stala modernizace multinárodního kolosu. Nezamýšleným výsledkem jeho reform se však stal totální úpadek sovětské totalitní moci na jehož konci stál rozpad impéria.

Právě uvolnění totalitního režimu a politická decentralizace se jeví být klíčovým katalyzátorem etnických sporů, jejichž kořeny spočívají v etnických traumatech posledního století (někde i staršími). Mobilizace národů vycházela ze vzájemných etnických interakcí ovlivněných, kromě historických reminiscencí, asymetrickým postavením jednotlivých skupin v rámci federálního systému, který definovaly sovětské úřady při organizaci impéria během 20. a 30. let minulého století. V jeho důsledku docházelo v některých případech k evidentní socioekonomické a kulturní diskriminaci jedné skupiny druhou, teoretiky popsané jako *vnitřní kolonizace*, v jiných jednotkách byl status národa natolik silný (nebo v případě dvou titulárních skupin vyrovnaný), že vyvolal *etnické soutěžení* o úplnou kontrolu zdrojů ekonomické a politické moci v rámci daného teritoria. V obou pospaných variantách etnických vztahů se konečným cílem mobilizace staly snahy o separatismus, iredentismus či teritoriální autonomismus. V řadě míst pak mobilizace vyústila do dodnes neukončených ozbrojených konfliktů.

Modernistické teorie zaobírající se fenoménem nacionalismu zdůrazňují, že etnopolitické mobilizaci předchází sociální a ekonomická „modernizace“ společnosti, jež vede k vnitřní konsolidaci etnické skupiny a formování jednotného národa, včetně jeho vymezování se ostatním skupinám. Modernizační proces souvisí zejména s postupující urbanizací a na ní navazující rostoucí úrovní vzdělanosti. Přesně to se dělo na Severním i Jižním Kavkaze v druhé polovině 20. století. A právě zjištění diferencí v modernizačních charakteristikách mohlo pomoci doplnit chybějící dílky mozaiky vysvětlující rozdílné chování kavkazských národů při politické mobilizaci.

V souvislosti z hledáním „ideálních“ faktorů zesilující etnomobilizační proces byly již v úvodu naznačeny obavy plynoucí z přílišné společenské heterogenity regionu. Tyto obavy se víceméně potvrdily, přesto některé výsledky statistické analýzy lze považovat za

relevantní. Je nutné zdůraznit, že spíše než vliv jednotlivých faktorů na etnopolitickou mobilizaci, je významná jejich součinnost. Pro přehlednost bude při sumarizaci výsledků postupováno systematicky dle jednotlivých hypotéz:

Ad1) Historické faktory se ve statistické analýze projevily jako nejsilnější determinanty etnopolitické mobilizace kavkazské společnosti, případně následných etnických konfliktů. Národnostní hnutí primárně ctily primordialistické principy ve vztahu ke konkurenčním skupinám a manipulace dějin ve směru glorifikace, nebo naopak traumatizace, se stala nedílnou součástí etnických vztahů. Mezi nejdůležitější dějinné milníky nejčastěji tvořící neurologický bod sporů patřily: dobývání Severního Kavkazu ruskými cary v 19. století, etnické konflikty na Jižním Kavkaze mezi Armény a jejich sousedy, stejně tak Gruzíny s okolními menšinovými národy, delimitace politických hranic mezi národními entitami, formování administrativního systému a jeho postupné úpravy, stalinské deportace severokavkazských národů.

Ad2a) Etnická polarizace patří mezi důležité faktory politické mobilizace kavkazských národů. Klíčová přitom byla přítomnost historických traumat. Změna jejich vzájemného poměru v jednotce statisticky relevantní nebyla. Ukázalo se, že napětí může vznikat jak rychlým růstem podílu jedné skupiny na úkor druhé (strach ze ztráty privilegovaných pozic), tak paritním ale intenzivním vývojem obou, což je doprovázené soutěžením o omezené zdroje. Velkou roli v polarizačních vztazích hrála korenizační politika, která privilegovala titulární národ před ostatními v řadě ohledů, například v přístupu ke vzdělání, k řídicím funkcím, v kulturních aspektech, apod. To pochopitelně vedlo u konkurenční skupiny k růstu nespokojenosti, protože se obávala společenské marginalizace či kulturní asimilace.

Ad2b) Změna podílu Rusů na celkové populaci má signifikantní vliv na etnopolitickou mobilizaci autochtonních skupin. Emigrace Rusů z Jižního Kavkazu a z Čečenska začala již v 70. letech, ze Severního Kavkazu až v 90. letech, nicméně relativní podíl se snižoval v obou regionech po celé sledované období. Spolu s Rusy odcházela také kultura, jejíž z politických a ideologických důvodů podporovaná dominance vyvolávala na jednu stranu mobilizační efekt (odmítání rusifikace), na stranu druhou působila jako tlumič animozity autochtonních skupin.

Ad3a) Vliv znalosti jazyků na etnopolitickou mobilizaci se v statistické analýze přímo prokázat nepodařilo. Je to tím, že znalost titulárních jazyků mohla být pozitivně ovlivněna privilegovaným postavením titulárního národa v rámci entity (jeho jazyk byl úředním i vyučovacím), anebo naopak negativně ovlivněna jeho podřízeností vůči kulturní politice

vyššího celku. Tím se dostával do inferiorní pozice (často hned dvakrát), jednou ve vztahu k univerzální ruštině, podruhé vůči politicky nadřazené kultuře. První případ, s relativně dobrou znalostí titulárního jazyka mezi menšinami, odpovídá hlavně jihokavkazským republikám (gruzínština, arménština a azerština). Druhý případ se týká Severního Kavkazu a autonomních jihokavkazských regionů, kde jazyk titulárního národa mnohdy neznali ani všichni jeho vlastní členové, natož ostatní skupiny. Rozšíření znalosti jazyka menšin mezi ostatní skupiny pak bylo výjimečnou záležitostí na obou stranách Kavkazu.

Ad3b) Jako důležité faktory etnopolitické mobilizace se neprokázaly být ani znalost ruštiny, ani její vývoj. Jistou míru significance s etnopolitickou mobilizací ovšem vykazala míra rusifikace, respektive její změna v intercensálním období. Ačkoliv její celková míra byla na celém Kavkaze nízká, ve významové spojitosti (prokázané párovou korelací) s celkovým vývojem Rusů (viz výše) je tento jev dobře interpretovatelný. Ruština jako univerzální jazyk (*lingua franca*) měl být nositel modernity mezi sovětizovanými národy a její přijetí se mělo stát dokladem žádané akulturace národů (tj. změny identity). Tomu měla pomoci imigrace slovanské populace. Negativním vývoj míry rusifikace doprovázený úbytkem Rusů tak byl odrazem selhání této politiky a naopak znakem posilování národní identity.

Ad4) Míra urbanizace se prokázala být důležitým faktorem ovlivňujícím intenzitu etnopolitické mobilizace. Ta byla silnější v rozvinutějších, tradičně urbanizovaných entitách, kde se města stala prostorem soupeření konkurenčních národů. Nejdůležitější vliv přitom měla urbanizovaná část titulárního národa, jež si činila nárok na kontrolu ekonomických zdrojů a politické moci na daném teritoriu. Proto byla etnopolitická mobilizace silnější a etnické konflikty častější spíše na Jižním Kavkaze, protože v severokavkazských městech v 80. letech stále dominovali Rusové. Toto je zřejmě hlavní důkaz platnosti modernizačních teorií v kauze etnopolitické mobilizace a následných etnických konfliktů v kavkazském regionu.

Co se však neprokázalo je vliv urbanizačních změn v intercensálním období, ani dichotomie urbanizačního vývoje jednotlivých národů uvnitř jednotky. Je to zřejmě dáno tím, že v daném období zaznamenaly poměrně intenzivní urbanizaci všechny entity a národy. Urbanizace a industrializace byla uměle stimulovaná sovětskou mocí s cílem dosáhnout rovnoměrného socioekonomického rozvoje sovětských národů. Dvacet let je na výsledek projevu těchto změn zřejmě ještě krátká doba a bude proto zajímavé sledovat projevy urbanizace a změn v etnické struktuře měst v následujících dekadách.

Ad5) Vliv úrovně vzdělanosti se na etnopolitickou mobilizaci neprojevil. Poněkud překvapujícím zjištěním bylo, že vyšší vzdělanost (vysokoškolská a obecná středoškolská) pozitivně koreluje s titulárním národem a nižší vzdělanost (středoškolská odborná a základní) s podílem Rusů ve společnosti. Je to ovlivněno korenizační politikou, která mimo jiné upřednostňovala titulární národ před ostatními skupinami v přístupu ke vzdělání. Proto aspekt vzdělání mohl hrát v etnopolitické mobilizaci skrytou roli. V případech, kdy si dva relativně vyspělé národy navzájem konkurovaly v městském prostředí a jeden byl upřednostňován před druhým, mohla být nedostupnost vzdělání katalyzátorem etnických sporů (viz Abchazsko).

Vysvětlením, proč řada demografických a socioekonomických faktorů zůstala vůči intenzitě etnopolitické mobilizace nesignifikantní, je extrémní různorodost kavkazské společnosti. Proto se na závěr hodí stručné shrnutí makroregionálních rozdílů na základě v úvodu vyřčených hypotéz:

AdA) Etnická homogenizace kavkazských jednotek ve prospěch titulárních národů probíhala od 60. let v celém regionu a podílely se na ní dva základní trendy: absolutní (jen na jihu) i relativní (všude) úbytek Rusů a vysoká porodnost, případně imigrace titulárních národů. Severní i Jižní Kavkaz se homogenizoval přibližně stejným tempem, nejvýrazněji tento proces proběhl v Čečensko-Ingušsku v důsledku repatriace deportovaných obyvatel proběhnuvší ve zkoumaném období.

AdB) Jak již bylo výše řečeno, ruský element v celé kavkazské společnosti postupně ztrácel svoji pozici. Lze potvrdit, že absolutní úbytek Rusů znamenal hlavně Jižní Kavkaz, ale největší relativní ztráty vzhledem k celkové populaci entity postihly, vedle Ázerbájdžánu, Dagestán a Čečensko-Ingušsko. Naopak v Náhorním Karabachu nebo Jižní Osetii obyvatel ruské národnosti v poměru k ostatním skupinám ubylo znatelně méně.

AdC) Jihokavkazské entity nebyly celkově více urbanizované než severní, například Nachičevansko, Náhorní Karabach či Jižní Osetie měly nižší urbanizaci než většina severokavkazských jednotek. Více urbanizované byly pouze jihokavkazské titulární národy, které zároveň tvořily hlavní podíl na etnické struktuře měst. Na Severním Kavkaze představovaly hlavní složku městské populace Rusové. Nicméně severokavkazské entity zažily rychlejší urbanizační změny než jihokavkazské a hlavní podíl na tom měly jejich titulární národy.

AdD) Vzhledem k vyššímu zastoupení Rusů v severokavkazské společnosti byla také míra rusifikace i obecná znalost ruštiny na vyšší úrovni než na Jižním Kavkaze. Roli v tom

hrál svazový statut jihokavkazských entit, který zaručoval titulárním národům privilegium úředního užívání vlastního jazyka. Ten se snažily vnucovat také národnostním menšinám na autonomních územích, které se akulturačním snahám bránily preferencí ruštiny jako dorozumívacího jazyka.

AdE) Obecně lze shrnout, že úroveň vzdělanosti na Jižním Kavkaze byla vyšší než na severu, s výjimkou Severní Osetie. Roli v tomto rozložení hrála větší tradice vzdělanosti především u Arménů, Gruzínů, Osetů i Abchazů, koneckonců nejstarší univerzity v regionu leží v Tbilisi, Baku a Jerevanu.

Z celkových výsledků zkoumání etnopolitické mobilizace v kavkazském regionu lze vyvodit následující závěry, které zároveň potvrzují platnost uvedených teorií:

- (1) Etnopolitická mobilizace je přirozeným jevem, pokud dojde k pokusům o reformu totalitních či autokratických režimů v etnicky heterogenním a socio-ekonomicky vyspělém prostředí.
- (2) Její intenzita, vyjádřená cíli národnostních hnutí a průběhem jejich naplňování, je velmi závislá na historii vztahů zainteresovaných skupin, respektive etnických traumatech. Pokud mezi dvěma konkurenčními národy v rámci jednoho teritoria existují z minulosti nedořešené spory, lze očekávat v dalším vývoji politické excesy.
- (3) K etnopolitické mobilizaci dochází zejména v městském prostředí, které je inkubátorem vztahů mezi konkurenčními národy. Intenzivnější mobilizace nastane, je-li v městském prostředí jedna skupina politicky a ekonomicky nadřazená druhé.
- (4) Pokud bude v rámci etnicky heterogenního prostředí působit třetí skupina s kulturně a ekonomicky silnou pozicí, stane se na jednu stranu stimulem politické mobilizace s cílem ochrany a emancipace autochtonní kultury, ale zároveň bude mít akomodační vliv na konkurenční autochtonní národy. Její odchod může naopak vyvolat politickou destabilizaci.
- (5) Má-li se budoucí vývoj dvou konkurenčních národů odvíjet akomodační formou, musí být ihned v počátku etnopolitické mobilizace institucionalizován vzájemný vztah do formy demokratického a decentralizovaného systému (široká autonomie či federace). V opačné případě budou dominovat snahy o

separatismus a iredentismus, které v závislosti na průběhu etnopolitické mobilizace mohou vyústit v etnické konflikty.

Z uvedených odstavců vyplývá, že kavkazský region zůstane i nadále politicky extrémně nestabilní oblastí. Za prvé zde působí již více jak dekádu zakonzervované etnické konflikty, jež se staly novými národními traumaty. Ani jedna ze zainteresovaných stran nárokovájící si dané teritorium nechce ze své pozice ustoupit, což je vzhledem k silně primordialistickému charakteru zdejšího nacionalismu dostatečným nábojem pokračující etnopolitické mobilizace.

Za druhé je pravděpodobné, že budou dále pokračovat společenské modernizační procesy, které povedou k stabilizaci a konsolidaci národů, dosud stále značně fragmentovaných dle rodového a klanového klíče. Také je pravděpodobné, že zvláště u muslimských národů bude pokračovat demografický růst, jenž povede k většímu tlaku na omezené ekonomické zdroje a tím i k větší etnické konkurenci. V této souvislosti není od věci upozornit na vzrůstající roli islámu v demograficky mladé kavkazské společnosti. Náboženství se zde může stát jak základem národní identity, tak efektivním prostředkem mobilizace kavkazské společnosti jako celku vůči vnější (ruské) politice.

Za třetí zde působí „znovuzrozená“ ruská národnostní politika a geopolitika, jejíž odvěkou charakteristikou je politický centralismus. Je zajímavé sledovat, kterak zůstává ruský přístup vůči Kavkazu po staletí neměnný. Bez ohledu na to, jestli se jedná o carský, sovětský či „putinovský“ režim, imperiální politika rozděl a panuj, anebo také cukru a biče, se „recykluje“ stále dokola. V poslední dekádě jsou toho dokladem události v Čečensku, nebo neustávající snahy o omezení pravomocí autonomií správní reformou (naposledy vznikem tzv. kavkazského federálního okruhu, jehož prezidentem dosazený zmocněnec je v podstatě nadřazen místním autoritám). Rusko se však nevzdalo ani Jižního Kavkazu. V poslední době velmi aktivní politika vůči Gruzii a jejím odpadlým regionům, a také výsostná pozice arbitra v karabašském konfliktu potvrzují revival „staronové“ moci. Nicméně jakékoliv další oslabení Ruska bude znamenat nový pokus o emancipaci kavkazských národů jak vůči impériu, tak vůči sobě navzájem. Toho by si měli být vědomi jak ruští politici, tak mezinárodní společenství, aby se případně dokázalo předejít dalším etnickým konfliktům.